

UDK 811.163.42*38*18*

UDK 811.163.42(091)

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 11. XI. 2016.

Prihvaćen za tisak 13. XII. 2016.

Lana Hudeček i Milica Mihaljević
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
lhudecek@ihjj.hr; mmihalj@ihjj.hr

ZNANSTVENI FUNKCIONALNI STIL U KAJKAVSKOME KNJIŽEVNOM JEZIKU 19. STOLJEĆA¹

Konačnim prihvaćanjem hrvatskoga standardnog jezika oblikovana na štokavskoj osnovici jekavskoga izgovora kajkavski književni jezik prestaje biti jezikom službene komunikacije. Do toga vremena on je razvio mnoge značajke standardnoga jezika te između ostaloga i znanstveno-popularni te znanstveni stil uključujući i nazivlje većega broja struka. U ovome se radu na odabranim primjerima koji pripadaju različitim žanrovima (praktičnim knjižicama namijenjenima pomoći u svim područjima pučkoga života, kalendarima, udžbenicima i priručnicima, raspravama i znanstvenim radovima) prikazuju značajke znanstvenoga funkcionalnog stila u kajkavskome književnom jeziku 19. stoljeća.

Uvod

Devetnaesto stoljeće vrijeme je burnih promjena u složenoj jezičnoj slici 19. stoljeća. Najveće se promjene zbivaju oko polovice stoljeća kad štokavski književni jezik ulazi u zrelu fazu svoje standardizacije te postaje jezikom službene

¹ O znanstvenome funkcionalnom stilu u 19. stoljeću autorice ovoga rada već su opširno pisale (Horvat, Hudeček, Mihaljević 2015.) ograničujući se na tekstove pisane štokavskim književnim jezikom te standardnim jezikom. Ovaj je rad stoga svojevrsna dopuna toga rada te zajedno s njim daje cjelovitu i opširnu sliku o znanstvenome funkcionalnome stilu u hrvatskome jeziku 19. stoljeća. U ovome se radu ne ponavlja pregled opće jezične situacije u Hrvatskoj u 19. stoljeću jer je opširno dan u spomenutomu radu.

i javne komunikacije na području cijele Hrvatske.² Na čakavskome se području već i u prvoj polovici 19. stoljeća službena i javna, publicistička, administrativna i znanstvena komunikacija ostvaruje na štokavskome književnome jeziku (a pretežito na talijanskome). Na kajkavskome području, u Zagrebu i sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u prvoj polovici 19. stoljeća ta se komunikacija ostvaruje na kajkavskome književnom jeziku te na njemačkome i mađarskome. Uza svu tu raznolikost toga jezičnoga prostora kao jezik službene, administrativne i znanstvene komunikacije u uporabi je i latinski jezik te je osobito zanimljivo da štokavski i kajkavski književni jezik, iako ne kao jedini jezici, svaki na svojem području podmiruju gotovo sve funkcije koje treba podmiriti standardni jezik.³ U drugoj se polovici 19. stoljeća jezična slika korjenito mijenja (intenzivnije promjene započinju već tridesetih godina 19. stoljeća djelatnošću iliraca) te konačnim prihvaćanjem hrvatskoga standardnog jezika oblikovana na štokavskoj osnovici ječavskoga izgovora kajkavski književni jezik ubrzo prestaje biti jezikom službene komunikacije, tj. na njemu prestaju nastajati publicistički, administrativni i znanstveni (uglavnom znanstveno-popularni) tekstovi. Do polovice stoljeća na kajkavskome se književnom jeziku pišu i neka znanstveno-popularna (u prvoj polovici 19. stoljeća znanstveni funkcionalni stil se općenito, i u što-

² U jezičnome smislu prvu polovicu 19. stoljeća obilježuje intenzivna uporaba hrvatskoga kajkavskog književnog jezika i postupna prevlast štokavskoga književnog jezika (i)jekavske osnove, koji od polovice 18. stoljeća polako preuzima sve funkcije standardnoga jezika i polovicom 19. postaje hrvatskim standardnim jezikom. Konačnim prihvaćanjem hrvatskoga standardnog jezika počinje i procvat znanstvene djelatnosti. Razvoj mnoštva struka i velik broj tekstova koji nastaju u drugoj polovici stoljeća određuje i značajke znanstvenoga funkcionalnog stila standardnoga jezika te za posljedicu ima i nagli razvoj njihova nazivlja. Ipak, svakako je pažnje vrijedan i trud autora koji su pisali na hrvatskome kajkavskom književnom jeziku da uspostave hrvatske nazive u područjima kojima su se bavili, a zanimljiva je i činjenica da su značajke znanstvenoga stila prepoznatljive već i u prvoj polovici 19. stoljeća, u kajkavskim i štokavskim tekstovima, te da se te formalne značajke ustaljuju i dalje oblikuju u drugoj polovici 19. stoljeća.

³ M. Samardžija (2015: 28–29) piše o tome da literatura bilježi različita gledišta kajkavskih pisaca i autora o tome je li kajkavski književni jezik dovoljno razvijen da podmiri sve potrebe hrvatskoga jezika koja, primjerice, iznose Franjo Strehe (Štrehe) 1818. u neobjavljenome predgovoru *Henrijadi*, u kojemu spominje „horvatsko osiromašeno i zapušćeno narječje”, te Tomaš Mikloušić u predgovoru *Stoletnomu kalendaru*, u kojemu misli o kajkavskome hrvatskom književnom jeziku zaključuje rečenicom „Ne li ada vredno, ovakov jezik preštimavati, obdelavati, ter kaj više knjig vu takovem van na svetlo davati.” Pišući o tome M. Samardžija opravdano primjećuje da se „Na nekoliko tvrdnji koje je Franjo Strehe (zapravo Štrehe; Matić 1955) iznio u neobjavljenome predgovoru svomu prijevodu Voltaireove *Henrijade* u literaturi se od nekog vremena (v. npr. Kombol 1945: 397) (pre)naglašavalo kako su kajkavski pisci XIX. stoljeća sumnjali u sposobnosti vlastitoga horvatskog) književnog jezika.” (isticanje naše). Unatoč takvim naznakama u literaturi neupitno je da je kajkavski književni jezik „... tijekom 17. i 18., i u prvim desetljećima 19. stoljeća bio u priličnoj mjeri standardiziran i funkcionalno polivalentan...” (Pranjko- vić 2015: 77), da je „U 18. stoljeću... polifunkcionalan, stilski diferenciran i normiran idiom.” (Štebih Golub 2015: 113).

kavskome, ostvaruje u znanstveno-popularnome podstilu) te rjeđe i znanstvena djela. Znanstveno-popularna djela, namijenjena u prvome redu poboljšanju života puka i njegovu prosvjećivanju, nastavak su prosvjetiteljskih ideja i najintenzivnije nastaju u protegu od kraja 18. do tridesetih godina 19. stoljeća. Znanstvena djela hrvatskih autora nastaju u pravilu na nekome od jezika na kojima su se oni školovali (njemačkome, mađarskome, talijanskome). Djela objavlje na kajkavskome književnom jeziku u pravilu su prijevodna, ali i uloga prijevodne literature veoma je važna jer se pri prevođenju pojavljivala potreba za uspostavom hrvatskoga nazivlja. „U tome pogledu nema bitne razlike između izvorne i prijevodne literature, tj. nevažno je, kad je riječ o nazivlju, je li riječ o izvornome ili prijevodnome djelu. I za druge značajke znanstvenoga stila to se pokazuje razmjerno nevažnim: na hrvatskome su pisali intelektualci veoma dobro upoznati sa stranom znanstvenom i znanstveno-popularnom literaturom te su neke formalne značajke znanstvenoga stila svakako preuzete iz znanstvenih stilova drugih jezika.” (Horvat, Hudeček, Mihaljević 2015: 302).

Cilj je ovoga rada istražiti značajke znanstveno-popularnoga i znanstvenoga stila u kajkavskome književnom jeziku prve polovice 19. stoljeća.⁴ One se u poglavljima koja slijede promatraju u tekstovima koji pripadaju različitim žanrovima: knjižicama namijenjenima pomoći u različitim područjima pučkoga života, kalendarima, udžbenicima i priručnicima, raspravama i znanstvenim djelima.

Knjižice namijenjene pomoći u različitim područjima pučkoga života

Od razdoblja prosvjetiteljstva (spomenimo *Kućnik* Josipa Stipana Relkovića objavljen 1796. godine) postoji tradicija pisanja popularnih tekstova usmje-

⁴ Do prihvatanja štokavske osnovice kao temelja standardnoga jezika, te time i njegova konačnoga uvođenja u doba ilirizma, ne možemo govoriti o znanstvenome funkcionalnom stilu standardnoga jezika. Međutim i hrvatski su književni jezici imali svoje uzusne norme te su mogli opsluživati sve one potrebe koje opslužuje književni jezik: na njima (na čakavskome, štokavskome i kajkavskome književnom jeziku – u različitim razdobljima hrvatske jezične povijesti) pisali su se i književni i publicistički i administrativni i znanstveni tekstovi. Naravno da se pojam publicistike, administrativnoga ili znanstvenoga teksta do današnjega vremena bitno promijenio, ali i u vremenu prije konačnoga prihvatanja standardnoga jezika, pojedini su se funkcionalni stilovi ostvarivali i na književnim jezicima. U prvoj polovici 19. stoljeća to su kajkavski i štokavski književni jezik te se i u prvoj polovici 19. stoljeća može govoriti o znanstvenome stilu koji se ostvaruje na tim dvama jezicima. Naravno, hrvatski su se autori administrativnih i znanstvenih tekstova u to vrijeme služili u prvome redu drugim jezicima (latinskim, talijanskim, njemačkim, mađarskim), ali upravo stoga tekstovi pisani znanstvenim stilom na hrvatskome jeziku zaslužuju osobitu pozornost. Ilirski kajkavci pisali su do 1836. kajkavski: kad ilirci tridesetih godina prihvaćaju štokavštinu, ne preuzimaju suvremeni pučki štokavski govor, nego stvaraju modificirani književni jezik na bazi štokavštine, s elementima kajkavštine i čakavštine (prema Vince 2002: 221–222).

renih ili pomoći u svakodnevnome životu (poput *Kućnika*) ili pomoći u određenoj području pučkoga života. Već u 18. stoljeću popularne su različite knjižice namijenjene prosvjećivanju puka u različitim područjima. One su u pravilu male opsegom i jednostavnoga jezika i stila, tj. prilagođene pretpostavljenomu znanju onih kojima su namijenjene. Dva su područja kojima se takvi priručnici krajem 18. stoljeća i u 19. stoljeću najčešće bave zdravlje (ljudi i životinja) te poljodjelstvo i stočarstvo (npr. uzgoj duhana, konoplje, ovaca, koza). Izrazito su prosvjetiteljski intonirani. Na kajkavskome književnom jeziku objavljeno je još u 18. stoljeću nekoliko takvih priručnika, npr.: *Betegajuće živine vračitel*, grofice Jožefe Oršić (Zagreb, 1772.), *Kratak navuk poleg kojega najbolje beleh murvih drevje zadobiva se, ter i svilni červi redno hraniti se mogu* Antona Romanja (Varaždin, 1774.), *Od skerbi i paske okol ovac* (Varaždin, 1775.), *Medicina ruralis iliti Vračta ladanjska za potreboču mužev i siromakov horvatckoga orsaga i okolu njega bližnešeh mest* Joannisa Lalangua (Varaždin, 1776.), *Navuk okolo sađenja, zaplodnjenja i potrebnoga zadržavanja verb i drugoga berže rastućega mladja milostivo prepisan* (Požun, 1780.), *Navuk za duhan sadeče ljude orsaga vugerskoga i Galicije* (Budim, 1790.) *Knjižica od baratanja z finki* (Zagreb, 1798.), *Vupučenje od lana i konoplje obdelavanja za poljodelce* (Budim, 1798.). U tim su knjižicama već dane odrednice toga žanra znanstveno-pedagoškoga stila koje su prisutne u njemu i u 19. stoljeću, u kojemu se nastavlja tradicija pisanja poučnih knjižica namijenjenih puku te su u prvoj polovici 19. stoljeća na kajkavskome književnom jeziku objavljene knjižice *Kratki navuk od cepljenja koz kravljih – po Mihalju Neustaderu, prvem vračitelu vu Erdeljskoj zemlji vun dan* (Zagreb, 1804.), *Naučanje za obdelavanje konopljih* (Budim, 1828.), *Navuk kak se ljudstvo vu vremenu vezda približavajućega kužnoga betega, kolera zvanoga, zadržavati ima* (Križevci, 1831.), *Način človeka od stekloga psa, vuka, mačke, kače ali druge jadovite stvari ranjenoga segurno zvraciti* (Zagreb, 1831.), *Navuk od jednoga prikladnoga baratanja s marvom za poljodelavca* (Budim, 1836.), *Občinski živinvracitel ali Navučenje vsakoga gospodara svoje konje, goveda, ovce, svinje, koze i cucke odkojiti, zadržavati, ovih betege spoznati i vraciti s priložkom i kipotiskom* Aleksija Vancaša (Zagreb, 1839.), *Podvučenje od škodlive i pogibelne sape koja od goručih vuglenov i kipućih iliti kiselućih dugovanj izhaja* (Budim, 1839.).

Godine 1821. objavljena je knjižica Tomaša Mikloušića punoga naslova *Izbor dugovanj vsakoverstneh za hasen, razveseljene služeeh po Tomašu Mikloušić Plebanušu Stenjevečkem izpisan, i na svetlo dan*. To djelo Mikloušić najavljuje u predgovoru *Stoletnomu kalendaru*. Djelo se sastoji od četiri dijela: *Del I. Od Početka naroda slavinskoga, i njegovih ladavcev.*, *Del II. Od slovarnic, piscev, i knjig orsaga horvatskoga.*, *Del III. Od Gospodarstva, i domačeh*

protimbih.; Del IV. sadržava poslovice, mudre izreke i popijevke te kratko poglavlje o „glasovitim stvarima” (orguljama, zvonima, pivskomu kotlu), predviđanjima sudnjega dana, upute za igranje igara na sreću.⁵ Osobita je zanimljivost toga djela donošenje (u trećemu dijelu knjige) više od 300 recepata za liječenje različitih bolesti i uklanjanje tegoba te bavljenje praktičnom kemijom, šezdeset godina prije Šulekove *Lučbe za svakoga* (npr. u poglavljima *Način doma cinjati*, *Talk za peći mazati*, *Trop potrebuвати za olje*). (Balagović 2012.):

Proti mozolom. 1. Iz heržene melje, meda, i malo terjaka flaster na platno naliči i gore meči.

2. Z telečum žučjum mozole maži, berzo se zavrače.

3. Olja tri fertalja funta, vojska 4 lote na ognju rastopi, pridaj 1/4 funta rubr. minium: mešaj nad žerjavkum, dok herđavo postane kak kava žgana, odmekni od ognja, i mešaj, dok se ohladi, da vendar mlačno bude: prisiplji 1/4 funta pšenične šterke ztučene, nazad pristavi i mešaj za fertalj vure, zetem odmekni, i pridaj venecijanskoga terpentina 6 lotov, i ovak zmir mešaj, dok mlačno poztane, onda vlej vu čisti mužar, 3 žlice olja olike, i 1/2 lota kafre, ter jako zribaj, i vlej na flaster: mešaj jako, da se kafre krepost povsud razide: i spravi.

Ov flaster je osebujni za rane tak stare, kak friške, za razbite kotrige, stučke, vsako opečenje: i jeden arcanum. pbt.

U tim su knjižicama prisutne ove značajke toga žanra znanstveno-popularnoga stila:

1. Autor se katkad obraća izravno čitatelju, katkad o njemu piše u 3. licu. Za razliku od *Vupučenja od lana i konoplje obdelavanja za poljodelce* tiskana 1798., u kojemu je izravno obraćanje čitatelju u 2. licu jednine (*Pazi se, da na njivi stoprv gnojenoj odmah lana ne seješ. Zato najsegurneše budeš ovak včini; poklam je njiva dobro gnojena, posej po njoj pšenicu...*), u knjižici tiskanoj tridesetak godina poslije, 1828. godine, usporediva sadržaja i istoga izdavača, *Naučanje za obdelavanje konopljih*, poljodjelicima se obraća neosobno, u 3. licu, ali u pravome prosvjetiteljskom tonu, kojim se kude neznanje i loše navike: „Vnogo gore posluju oni, koji konoplje svoje vu potok namočiju, kajti voda potočna gumi sobum odnese koj vendar za kvašenje je potreben, ovak anda kvašenje pači.”

2. Katkad autor o sebi piše u prvome licu, katkad se stavlja u funkciju pripovjedača znalca te upotrebljava konstrukcije *preporučuje se, dobro je, treba*.

3. Autori takvih knjižica nerijetko su anonimni i u pravilu ističu želju da pomognu onima kojima je knjižica namijenjena kao osnovni motiv pisanja – npr.

⁵ Usp. Štebih Golub 2015: 126.

u anonimnoj *Knjižici od baratanja z finki van danoj po jednom finkoljubitelju* objavljenoj 1798. završna je rečenica predgovora: „Ja svakomu želim onu hasen, i ono veselje, koju ja pišuč priskerbeti, sebi na pervo zel jesem.”

4. Čest je pravi prosvjetiteljski uvod u kojemu se kudi neukost puka; npr. u knjižici *Navučanje za obdelavanje konopljih* (1828.) primjer je tipičnoga prosvjetiteljskoga uvoda:

Polodjelavec je z vekšinom najveksi neprijatelj svakoga ponovljenja, koj najrajši ostane poleg svoje stare navade, i to kajti se boji da po nasleduvanju novoga načina kaj zločestoga sebi na najveksi kvar ne včini. Najbolši način kojega vučeni vu polodelu poznani ljudi napredaju od človeka prostoga ne bude nasleduvan, kajti on tvrdo veruje da drugo je na polju delati, drugo pako pri stoleku delati to jest pisati i ako takov človek jednu ali drugu stranko ovakove knjige prečita i takovaga sta najde kaj s njegovem mišljenjem se ne snosi, kak na peldo da ne potrebno polodjelavcu na premenjbu meseca paziti, onda takovu knjigu za ništar derži i zahiti.

5. Takav uvod često uključuje i apel velikašima da obrazuju puk, npr.:

Nikaj drugo nego pelda i oblast velikašov, je moguća vučiniti, da prosti ovakovi ljudi vidiju svoju falingu koju oni od stareših svojih nasleduju, i da po novem načinu ali preko staroga načina pobolšanju njihov stališ pobolšati se mora, da bi samo jedna mala stranka onoga velikoga imanja koje jeden velikaš lada, z – pravom paskom i načinom kak se dohaja obdelana bila...

6. Nerijetko se u pravome prosvjetiteljskom stilu ističe zahvalnost vladaru, velikašu ili ugledniku koji je omogućio objavljivanje knjige.

VISOKOBLAGORODNOMU I PRESVETLOMU
GOSPODINU
NIKOLI ZDENČAJ,
ZAHROMIĆGRADSKOMU,
CESARSKOGA I APOŠTOLOSKO-KRALJEVSKOGA VELIČANSTVA
DVORNOMU VEČNIKU, KRALJEVSKOMU VU HORVATSKOJ KAMERALNOMU OPRAVITELJU, ZLATNE OSTRUGE VITEZU,
SLAVNE VARMEĐE ZAGREBSKE VELIKOMU ŽUPANU,
I. T. D., I. T. D.

7. U takvim se knjižicama nerijetko nalazi i naputak čitateljima da se klone nestručnjaka i prevaranata. Zanimljive su i Vancaševe napomene u *Občinskome*

živinvračitelu koje se nalaze u poglavlju *Opomenek* u kojima upozorava čitatelja da ne vjeruje različitim „... ladanjskem vračom, kovačom, pastiro m i t. d. ljudem, koi brez vsakoga znanja i zdušnosti, samo za ljude vkaniti, i svoje žepe ali vampe napuniti, svoja brez glave i repa zmešana vračtva davati, ali brez razuma i zroka taloge postavljati, ali vsakojačke mehure, miše i t. d. zrezavati i k tomu čudesa od ovih pripovedati navadni jesu, zaufaju: – ter vnogi gospodar na ov, ali on način svoje blago i negda jedini svoj imetek pogubi, ali skonča; koje drugač s spametnem baratanjem občuvati, i zadržati bi mogel.”

8. U predgovoru se katkad donosi napomena o stilu. I u predgovorima *Navučanju za obdelavanje konopljih* i u *Živinvračitelu* autori naglašuju da će svoj stil pisanja prilagoditi običnomu puku za koji pišu (izostavit će *kinč reči*, pisat će *ne za vučene, nego za polodelavce*). Takvim usputnim napomenama zapravo se pokazuje da im je jasno da je riječ o posebnome stilu, drukčijem od onoga koji je prikladan za pisanje književnih djela te da njegova osnovna značajka mora biti jasnoća i razumljivost i neobrazovanomu čitatelju. Zanimljive su za razumijevanje znanstvenoga funkcionalnoga stila onoga doba Vancaševe riječi u predgovoru: „Kajti ova knjiga ladanjskomu človeku služiti odlučena je, občinski horvatski jezik nasledovati jesem moral, niti na kinč rečih, nego jedino, da vsaki dobro razmeti bude mogel, najviše paziti, vu načinu vendar pisanja, poleg novoga, zvekšinum vre potrebuvanoga, pravopisanja ravnati jesam se tersil.”

Iz tih riječi jasno je da se osnovnom poželjnom značajkom takva teksta razumijeva njegova jednostavnost i razumljivost što širemu krugu njegovih čitatelja. Usporedimo li to s književnim tekstovima koji se diče upravo *kinčem reči*, jasno je da je riječ o drukčijemu stilu, tj. upravo o tome da autor/prevoditelj namjenu teksta razumijeva čimbenikom koji određuju jezičnu uporabu.

9. Knjižice su jasno strukturirane, podijeljene u dijelove i poglavlja. Za primjer donosimo sadržaj knjižice *Občinski živinvračitel*:

Predgovor

Del I. Odkojenje i zdrežavanje konjev.

Del II. Zvanskeh konjskih betegov zroki, znamenja i vračtva. (46 poglavlja)

Del III. Nuternjih konjskeh betegov zroki, znamenja, i vračtva. (18 poglavlja)

Del IV. Odkojenje i zderžavanje goveda.

Del V. Zvanskeh govedjeh betegov zroki, znamenja, i vračtva. (33 poglavlja)

Del VI. Nuternjeh goved betegov zroki, znamenja, i vračtva. (21 poglavlje)

Del VII. Odkojenje i zderžavanje ovac.

Del VIII. Ovčjih betegov zroki, znamenja i vračtva. (16 poglavlja)

Del IX. Odkojenje i zderžavanje svinj.

Del X. Svinjskih betegov zroki, znamenja, i vračtva. (22 poglavlja)

Del XI. Odkojenje i zderžavanje koz.

Del XII. Kozjih betegov zroki, znamenja i vračtva. (13 poglavlja)

Del XIII. Odkojenje i zderžavanje cuckov.

Del XIV. Zvanskih pesjeih betegov zroki, znamenja i vračtva. (19 poglavlja)

Del XV. Nuternih pesjih betegov zroki, znamenja i vračtva. (19 poglavlja)

PRILOŽEK (1) Navuk serdcotreptanja., 2) Navuk kervi puštjanja., 3) Navuk vučca postavljanja i žnore vlečenja., 4) Navuk kervi stavljanja., 5) Vračtvo proti obadam., 6) Opomenek., 7) Raztolnačenje kipotiska.)

10. Poglavlja su u pravilu označena brojem, a uz oznaku poglavlja daje se redovito kratak opis onoga o čemu će u njemu biti riječi.

Del II.

Namakanje konopljih.

Sedmi kotrig

Od rane vu vuhu.

Osobito je zanimljivo kako autori poučnih knjižica nastoje oko hrvatskoga nazivlja. Trud da se upotrijebi hrvatski naziv prepoznaje se u svakoj od tih knjižica. Tako npr. Mikloušić u svojoj knjižici *Izbor dugovanj vsakoverstneh* jasno opisuje sastojke i način pripreme preparata te daje upute i za njegovu primjenu. Na hrvatskome jeziku donosi nazive bolesti (*vulog v nogah, vodeni beteg, sec v glave, červi vu vuhu, mrena na oku, kurje oko, lišaj* itd.), organa (*maternica, pluća, jetra, čreva* itd.), sastojaka za pripravke (*šparga, đumber, jalun, verbov koren, šafran, melisa, černi vratič, beli slez; gumbelia, spikinarđa, hiacint* itd.), vrste pripravka (*flaster, mast, olje* itd.) i mjernih jedinica (*funt, kapljica, šaka, žličica*, itd.; često se mjera izriče u suodnosu s cijenom: *Bibergaal iz vračnice (za 3 groše, ali več)*). I u *Navučanju za obdelavanje konopljih* svi se poslovi povezni s uzgojem i preradom konoplje opisuju na hrvatskome: *obdelavanje, sejanje, odhranjenje, setva, meršavanje, namakanje, kvasenje, pripravlanje, plajhanje*. Kad nisu sigurni da će čitatelj razumjeti koji naziv, autori u zagradama ili navodnicima donose i latinski naziv ili sinonimne nazive: *centauria (svederc, ali: zlatič nekoji zoveju); veliki beteg, i fras; szuhi beteg (hektika); pomamlenje, takaj steklina ili besnoča zvano; huda zimlica, takaj pesji beteg imenuvani; Glauberova sol (Sal Glauberi); čerlena zemlja (Bolus rubra); sol salmiaka (salis Ammoniaci); konoplja (Cannabis sativa); meršavanje „maceratio” konopljih; jakost (Glutinositatem); zrak (Gas)* itd.

Nazive Vancaš redovito prevodi, pa ima razrađene i hijerarhijske sustave naziva: npr. *zimlicu* dijeli na *zlateničnu zimlicu*, *gnjilu zimlicu*, *vužganu zimlicu*, *hudu zimlicu*. *Živinvračitel* obiluje nazivima dijelova tijela različitih domaćih životinja (npr. dijelovi su konjske noge: *zadnje koleno*, *kolenski kotrig*, *lascevní kotrig*, *kopitni kotrig*, *kopitni venac/venec*, *stegno*, *žleb med stegni*, *lasceвна bela žila*, *cipelje*, *prednji kraj kopita*, *kopitni podplat*, *žabica*, *čiček* itd.) i bolesti (bolesti su konja: *očno vužganje*, *guščeri*, *gerlobol*, *sedložulj*, *podlopaticni vulog*, *persni žulj*, *mozol na grudah*, *guba vu kolenu*, *kerč*, *šantanje*, *zme knjenje lascevnoga kotriga*, *podlopaticni žulj*, *vužganje čičkov*, *vulog kopitnoga kotriga*, *nadkopitni lišaj*, *načehnenje kopitnoga venca*, *rane kopitnoga venca*, *kopitne žuči*, *poterbušni otok*, *pupna kila*, *vužganje žleba*, *vtiskanje kuka*, *vulogi vu stegnu*, *mertva kost zadnjega kolena*, *žuč zadnjega kolena*, *klučna guba*, *podklučna guba*, *otok zadnjih nog*, *žuč lascevnoga kotriga*, *podlascinsko ognjenje*), ali kad je riječ o pripravljanju lijekova, kaže u predgovoru ovo: „Gde preko beteg vračtva iz lekarne potrebuje, takoveh diački prijepis tak speljal jesam, da vsaki pismoznanec njega lahko čteti, izpisati, ter na ov način vračtvo iz lekarne pribaviti bude mogel.” Dakle, lijekove, tj. sastojke od kojih lijek treba pripravit, navodi na latinskome, tako da se popis može predočiti ljekarniku:

Od spriščenja

Negda cucek ali od zvrucenja ali od nuternjih zrokov po telu sprišči se; koje po marljivom vu merzli vodi kupanju zvraciti se more. Gde vendar ovo zadosta ni, vzeme se iz lekarne:

Rpe. Hepati Sulfris
unicam semis.

M. D. ad vitrum obturatum. Sign. Prah za cucek
proti spriščenju.

Ov prah mora se vu 2 mecljih vode razmočiti, i s ovem cucek, doklam ozdravi, vsaki dan prati.

Poučne knjižice pisane znanstveno-popularnim stilom i kajkavskim književnim jezikom u prvoj polovici 19. stoljeća nasljeđuju značajke takvih tekstova nastalih u 18. stoljeću. Iz pokazanih primjera vidimo da je stil katkad, još i u 19. stoljeću, naglašeno prosvjetiteljski te da se ističe uloga vladara, da autor katkad o sebi govori u prvome licu, a katkad su tekstovi pisani neosobno. Isto tako, u nekim se djelima autor izravno obraća čitatelju, u drugima govori o njemu u trećemu licu. Zajedničko je većini tekstova da imaju predgovor i sadržaj te da su strukturirani u poglavlja. Stalno je i donošenje (uz naslov poglav-

lja) kratkoga opisa toga što se u poglavlju može pronaći. Velika se pozornost poklanja uporabi hrvatskoga nazivlja, ali se, kad god autor smatra da bi čitatelj mogao imati problema s nazivom, donosi i naziv na latinskome ili njemačkome kako bi se osigurala razumljivost. Često se donose sinonimni parovi ili nizovi, također u cilju osiguravanja razumljivosti. Kajkavsko se nazivlje upotrebljava i u tekstovima koji nisu pisani isključivo znanstvenim stilom. Tako se npr. u tekstu pisanim administrativnim stilom *Navuk kak se ljuctvo vu vremenu vezda približavajučega kužnoga betega kolera zvanoga zaderžavati ima*, koji sadržava upute stanovništvu kako se očuvati od kolere, nalaze također hrvatski nazivi:

§ 5.

Osebjuna znamenja kužne kolere jesu sledeća: omilavica, grustenje, i gutenje v gerlu, gusto vu crevih, i drobju žgajuče lažeranje, i bluvanje vodeno belkaste materie, nika-vu duhu imajuče, s šmerklastmi falačecmi zmešane, prekoredna, y neugasliiva žeđa, stiske, i stezanje okolu serdca, – teško zdihavanje – velika bol, – griz vu terbuhu, i drobju, nagla i prekoredna slaboča, z merzlemi rukami, i nogami, z velikum boljum, i terganjem sjedinjena.

Kalendari

Tomaš Mikloušić, koji od kajkavskoga jezika ne odustaje ni u vrijeme stabilizacije standardnoga jezika na štokavskoj jekavskoj osnovici, objavljuje 1819. godine prvo izdanje svojega kalendara⁶ pod naslovom *Stoletni kalendar iliti dnevnik stoletni horvatski do leta 1901. kažući*. Drugo izdanje toga kalendara (*Stoletni horvatski kolendar ili dnevnik stoletni od leta 1840. do leta 1940. kažući*) objavljeno je postumno 1866. godine, a priredio ga je Ignac Kristijanović, Mikloušićev nećak. Treće izdanje pod naslovom *Stoletni horvatki kalendar ili Dnevnik stoletni od leta 1851. do leta 1850. kažući* izdao je varaždinski knjižar Ivan Stifler. Podatak o trima izdanjima pokazuje s jedne strane koliko je bilo zanimanje za Mikloušićev kalendar, a s druge kolika je u nekim krugovima bila upornost da se očuva kajkavski književni jezik i u vrijeme konačne prevlasti standardnoga jezika na štokavskoj osnovici. U *Predgovoru* Mikloušić na neko-

⁶ Mikloušićev se kalendar temelji na *Vječnome kalendaru* iz 1701. Mauritiusa Knauera (iako to Mikloušić ne spominje izrijekom), koji je uz Bibliju u 18. i 19. stoljeću bio jedno od najizdavanijih djela (prema Borić 2012., Štebih Golub 2015.). U njegovu predgovoru Mikloušić izražava svoju želju da zamijeni strane kalendare kojima se ljudi služe. Tako nastavlja tradiciju koju je još krajem 17. stoljeća započeo Vitezović, koji je kalendare tiskane latinicom i na hrvatskome jeziku priređivao od 1691. do 1705. godine. Takvi su kalendari bili vrlo popularni u Europi kao svojevrjne enciklopedije onodobnoga znanja potrebnoga za svakodnevni život, a u Hrvatsku su dolazili uglavnom u prijevodima.

liko mjesta veliča hrvatski jezik s osnovnom mišlju da se na hrvatskome jeziku može reći sve što se može reći i na latinskome i na ostalim jezicima. Takve su misli u predgovorima znanstveno-popularne i znanstvene literature prve polovice 19. stoljeća gotovo pravilo i jedna od njezinih bitnih značajka. Nije čudno da je tomu tako. Motiv da napiše djelo na hrvatskome jeziku ili da neko djelo prevede s kojega jezika na hrvatski u to je doba mogao biti jedino domoljublje, snažna svijest o vrijednosti hrvatskoga jezika ili, kao što je često slučaj u poučnim knjižicama, izrazito prosvjetiteljska (i opet domoljubna) namjera prevoditelja ili pisca. Evo nekih misli iz predgovora *Stoletnomu kalendaru*:

Ljubav domovine, i želja naš domorodni jezik kuliko izvisiti jesu mene genula, ov stoletni dnevnik ispisati i poleg želenja mnogeh na svetlo van dati. Naš hervatski jezik, ako gdo osebne reči, ali složenost celoga govorenja, prez vsake presudje, prav premisli, pred vnogemi drugemi dičiti se more, da k diačkomu hoću reči, najpoglavitešemu na svetu jeziku je najspodobneši... (...)

Da pako ov stoletni dnevnik i za varaško-svetske posle hasnovitešei, i stem v vsakomu povoljneši bude, vsa na vsakoletni kolendar spadajuča vu njem izpisal jesem, tak, da, koji ovoga pri rukah imal bude, prez svakoletnoga dnevnika lahko biti mogel bude, potom nekojem hervatskoga jezika omrazitelom vusta zaprem, koji govoriti navadni jesu, da vu hervatskom jeziku nikaj spodobnoga van dati ne hasne, pokehdob vsa vre vu nemškem na svetlo dana nahadjaju se; naj takov prosim, vse skupa nemške stoletne kolendare, kojeh vnožina preobilna je, skup spravi, ter meni naj moja, vu ovom stoletniku zaderžana pokaže – kaj zaisto vučiniti ne bude mogel.

Mikloušićev je *Kalendar* podijeljen u tri dijela. Prvi se dio bavi općim kalendarским pitanjima, u drugome dijelu iznose se zapažanja o vremenu i daje pregled poljodjelskih poslova prema mjesecima, a u trećemu se dijelu donose različiti tekstovi (o očuvanju zdravlja, održavanju higijene, naputci za pripremu pripravaka potrebnih u svakodnevnome životu – sapuna, crnila za obuču, bjelila za rublje, upute za poljodjelstvo i uzgoj životinja, liječenje životinja i ljudi itd.) namijenjeni poboljšanju kvalitete života puka. U trećemu dijelu Mikloušić donosi i nekoliko recepata za pripravke namijenjene liječenju tegoba prouzročenih lošim životnim uvjetima i siromaštvom (*Gnjide iz lasih spraviti, Žiske, lepice i kukce iz žitka pretirati, Žohare zatreti*) te različitih pripravaka namijenjenih održavanju higijene i poboljšanju životnih uvjeta (*Zeleni sopun napraviti, Loj dobro za sveče prirediti, Način platno osebujno lepo zbeliti, Černilo za obuču*) s preciznim uputama kako i gdje nabaviti sastojke i kako ih pripremiti. To je naznaka Mikloušićeva bavljenja praktičnim naputcima za liječenje i olakšavanje tegoba koje do punoga izražaja dolazi u praktičnoj knjižici *Izbor dugovanj vsakoverstneh* objavljenoj u Zagrebu 1821. godine.

Svi autori znanstvenih i znanstveno-popularnih tekstova u 19. stoljeću susreli su se pri pisanju tekstova na hrvatskome jeziku ili njihovu prevođenju s problemom prevođenja nazivlja. Druge su oznake stila mogli lako preuzeti od stranih uzora, ali problem hrvatskoga nazivlja morali su rješavati sami i posežući za literaturom koja im je pritom mogla pomoći. To su bila djela njihovih prethodnika koji su pisali o istome području te rječnici koji su u pravilu bili opći te se nazivlja doticali tek rubno, uglavnom onoliko koliko pripada i općemu leksiku.

Stoga se i Mikloušić suočio, i u kalendaru i u knjižici *Izbor dugovanj vsakoverstneh*, s problemom hrvatskih naziva. Kako ga je riješio, pokazat ćemo na primjeru naziva mjeseci jer jer su to nazivi koje Mikloušić upotrebljava u cijelome tekstu *Stoletnoga kalendara*.

Na samome početku prvoga dijela *Kalendara* Mikloušić donosi preglednu tablicu u kojoj pojašnjava da postoje dva sustava imenovanja mjeseci: jedan po svetku koji obilježuje taj mjesec (*Mesecov imena od svetkov: 1. malobožičnjak, ili: pavlovščak., 2. svečen., 3. gregurjevščak., 4. jurjevščak., 5. filipovščak., 6. ivanjščak., 7. jakopovščak., 8. velikomešnjak., 9. malomešnjak., 10. miholjščak., 11. vsesvetščak., 12. velikobožičnjak.*), drugi po vremenu (*Mesecov imena od vremena: 1. prezimec, ili: sečanj. 2. veljak, ili veljače. 3. protuletnjak, ili ožujek. 4. traven, ili travanj. 5. rožnjak, ili svibanj. 6. klasen, ili lipanj. 7. serpanj. 8. kolovožnjak, ili kolovoz. 9. jesenščak, ili: rujan. 10. listopad. 11. veternjak, ili studeni. 12. gruden, ili prosinac.*).

Iako je iz toga popisa posve jasno da Mikloušić razumije da je riječ o dvama različito motiviranim sustavima, u daljnjim dijelovima teksta nazive navodi svakojako, a u različitim se tablicama i dijelovima teksta spominju, pa čak i pretežito upotrebljavaju, i nazivi koji se ne nalaze u ovoj tablici, npr. *sušec* (za 3. mjesec) ili *serpen* (za 7. mjesec). U ovome se popisu pojavljuju i neki nazivi mjeseci koji se poslije u tekstu ne spominju, npr. *protuletnjak* (za 3. mjesec) ili *veternjak* (za 11. mjesec).

U tekstu Mikloušić uglavnom upotrebljava nazive *prezimec, svečen, sušec, traven, rožnjak, klasen, serpen, velikomešnjak, malomešnjak, listopad, vsesvetščak* i *gruden*. Te nazive u tablicama s popisom svetaka označuje masno, ali u popisu svetaca blagdane posvećene određenomu svetcu označuje po modelu: *19. Jan., 30. Jul., 14. Jun., 25. Feb.* itd., dakle pokratama latinskih naziva mjeseci. U nekim tablicama ima nazive *sečanj, veljača, ožujak, travanj* itd., dakle one koje u naslovima poglavlja ustrojenima po modelu: *Sečanj. Prezimec, ili: Januarius.*; *Veljača. Svečen, ili: Februarius.* navodi prve. To bi moglo upućivati, i po svoj prilici upućuje, na to da su te tablice preuzete iz drugih izvo-

ra. Zanimljiva je i činjenica da nazive koje u naslovima spominje na prvome mjestu (*sečanj, veljača...*) Belostenec u *Gazophylaciumu* označuje oznakom *Dalm.* i u hrvatsko-latinskome i u latinsko hrvatskome rječniku. Jambrešić uz natuknicu *januarius* donosi hrvatske istovrijednice *Sečenj ali: Prosinec mesec*.

Taj primjer dobro pokazuje s kakvim su se poteškoćama autori znanstvenih i znanstveno-popularnih tekstova susretali kad je riječ o nazivlju nekoga područja. S jedne strane Mikloušiću je jasna tvorbena motiviranost domaćih naziva, s druge suočen je s čestoćom uporabe pojedinih naziva koja nužno vodi u miješanje činjenica dvaju sustava, s treće (često proturječnim) podacima iz onodobnih rječnika, s četvrte potrebom da bude što razumljiviji na što širemu prostoru, s pete činjenicom da je latinski nezaobilazna činjenica njegova doba... Pribjegava stoga najčešće postupku koji se pokazao značajkom znanstveno-popularnih i znanstvenih tekstova 19. stoljeća: kako je njihova osnovna namjena da budu čitatelju razumljivi, njihovi autori to najčešće osiguravaju tako da navode sinonimne nizove na hrvatskome ili u zagradama uz hrvatski naziv donose naziv na stranome jeziku kako bi osigurali potpunu razumljivost. Na primjer, govoreći o pripravcima za liječenje, podizanje kvalitete života ili za uporabu u kućanstvu Mikloušić katkad u zagradama navodi uz hrvatski i latinski naziv, npr.: ... *stuci cvet od sunčeneh rož (Chrysanthemum inodorum) ter po postelji i na tleh posiplji*.

Ipak i unatoč svim poteškoćama u odabiru naziva, Mikloušić pokazuje da kajkavski književni jezik 19. stoljeća ima nazive kojima može zamijeniti njemačke i latinske u području astronomije (*gregurski kazitel dobe meseca, kolar Sunca, prestupno leto, julianski kolendar*), religije (*advent ili došeštje Kristuševo, Vsesvete, Miholje, Svečnica, Cvetna nedjelja, Vuzem*), gospodarstva (*letna setva, zimsko setva, kerma, senokoš, repa okrugljica, zelje glavatica, ternje, kupinje, tropina, tratina, opteršje tersja, olupki, perušinjje zeljno, peščenata zemlja, zimsko kravam kuhilo, konjski gnoj*), medicine (*snaženje vutrobe, otok, prehlađenje, kurje oko, materinjske znamenke*), veterine (*vušive svinje, vimena otečenje, rana od sedla*), ljekarništva (*kupovni prah, magnezia, sladko drevjice*) itd.

Udžbenici i priručnici

Prvi je računski udžbenik na kajkavskome jeziku *Aritmetika horvatska koju za občinsku vsega orsaga hasen, i potreboču z vnogemi izebranemi peldami obilno iztolnačil, i na svetlo dal je Mihalj Šilobod, drugač Bolšič; Martinske Vesi plebanuš* objavljen 1758. i namijenjen široj publici, pa stoga i opsežniji od matematičkih udžbenika objavljenih u prvoj polovici 19. stoljeća. U 18. stolje-

ću objavljena je i *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavoncev i potreboću osteleh stranskega jezika narodov* Josipa Đurkovečkoga, prvi u nizu matematičkih udžbenika *Napučenje vu brojezanje za potrebitost narodnih škol vugerskoga i horvatskoga kraljestva* objavljen 1780., *Aritmetika u slavni jezik ili-rički sastavljena* Mate Zoričića objavljena u Anconi 1766., *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol* objavljen u Pešti 1779., *Napučenje vu horvatsko pravopisanje z pravočtenjem i glasomerenjem za potrebitost narodnih škol vugerskoga i horvatskoga orsaga* objavljeno u Budimu 1780., *Napučenje vu navuk nemškoga jezika za potrebnost narodnih škol vugerskoga i horvatskoga kraljestva* objavljeno također u Budimu 1780., *Nemška gramatika, oder Anfangsgründe der deutschen Sprachkunst zum Gebrauche der croatischen Jugend in der Landssprache verfasst* objavljena u Beču 1772. U prvoj je polovici 19. stoljeća objavljeno i nekoliko gramatika hrvatskoga kajkavskog književnog jezika.⁷ U 18. stoljeću objavljene su dvije kajkavske gramatike na njemačkome jeziku, Ignacija Szentmártonyja i Franza Korniga. Na bogatoj se tradiciji nastavlja i pisanje i prevođenje udžbenika i priručnika u 19. stoljeću.

U prvoj polovici 19. stoljeća objavljene su tri kajkavske gramatike: *Horvatska gramatika oder kroatische Sprachlehre* Josipa Matijevića (Zagreb, 1810.), *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev, i potreboću ostaleh stranskega jezika narodov* (*Kroatisch-Slavische Sprachlehre*) Josipa Đurkovečkoga (Pešta, 1826.) te na njemačkome jeziku napisana gramatika *Grammatik der Kroatischen Mundart* Ignaca Kristijanovića (Zagreb, 1837.). U tim se gramatikama te pravopisnim priručnicima *Napučenje za horvatski prav četeti i pisati* (1808.) i *Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisanja* Ljudevita Gaja (Budim, 1830.) upotrebljava i hrvatsko gramatičko nazivlje te postoje i naznake da se teži usustavljivanju toga nazivlja (Lewis, Štebih, Vajs 2006.), npr. zamjenica se označuje nazivom *zaim* (kalk prema latinskome *pronomem*), a taj je naziv (uz naziv *zaimenak*) potvrđen i u štokavskim gramatikama. Pridjev se označuje nazivom *pridavna reč* ili *pridavno ime*, a za glagol kajkavski jezični priručnici 19. stoljeća upotrebljavaju naziv *vremenoreč*. Imenica se u tim priručnicima označuje nazivima *imenujuća reč*, *samostavna reč* i *samostavno ime*. Iako nijedan od tih naziva nije ušao u standardni jezik, oni pokazuju da se o uspostavi što ujednačenijih hrvatskih naziva vodila briga te da je postojala svijest o tome da sinonimija u nazivlju nije poželjna, pogotovo u školskim udžbenici-

⁷ *Horvacka gramatika* (Zagreb, 1810.) Josipa Matijevića pisana njemačkim jezikom, *Jezičnica horvatsko-slovinska* Josipa Đurkovečkoga (Pešta, 1826.), u kojoj je metajezik uz njemački i kajkavski književni jezik, *Grammatik der Croatischen Mundart* Ignaca Kristijanovića (Zagreb, 1837.) (Brlobaš 2015: 431).

ma i priručnicima. Posebno je zanimljiv podatak da se isti nazivi nerijetko upotrebljavaju i na kajkavskome i na štokavskome području.

To se potvrđuje i na primjeru matematičkih udžbenika. Udžbenik *Napučenje vu računstvo za potrebuvanje narodnih škol horvatskoga kraljestva* objavljen je 1818. te 1834., 1838., 1840. i 1844. godine. *Napučenje vu računstvo* bilo je (kao i na štokavskome području *Upućenje u brojoznanje*) propisani školski udžbenik. Velika se pozornost u tome udžbeniku poklanja uspostavi hrvatskih naziva te su zanimljiva zapažanja da je potvrda riječi *računstvo* u njima starija od potvrda koje bilježi *Akademijin rječnik* (Ptičar 2004: 175). U uvodu *Upućenje u brojoznanje* iz 1782. godine nalazi se opis poteškoća na koje su autori nailazili pri prevođenju⁸:

Onomu koji štije

Nek se nitko ne čudi, ako u ovoj knjižici neobične riči najde; jer nit jest bilo obično račun ili brojoznanje u našem jeziku učiti: sada, kada po privisokoj zapovidi sve knjige za potribu narodnih učionica na slavni također jezik okrenuti se moraju, potribito je bilo nove riči, nije tako izmisliti, kako iz korena izvesti: promotri nje dobro, i ufam se, kako u ovoj, tako i drugima knjigama poznati ćeš da se svaka skoro svoj pravi i obični koren ima. Ako tko s vrimenom koju bolju rič iznajde, u drugom pritiiskanju lasno se nepovoljne ispuste, i bolje umetnu.

Već su u udžbenicima i priručnicima 18. stoljeća potvrđeni mnogi nazivi koji su danas standardnojezični, a čije potvrde iz 18., pa i dijela 19. stoljeća *Akademijin rječnik* ne bilježi: „Uzmimo za primjer riječ *potez* («crta povučena po kakvoj površini») koja je prema *Akademijinu rječniku* potvrđena prvi put u Šuleka. Ona se međutim nalazi u nekoliko knjižica o krasopisu od 1785. do 1810. godine, a također i u oba računska priručnika, i u štokavskome i u kajkavskome. Isto se tako u oba priručnika nalazio riječ *mula*, koja je prema *Akademijinu rječniku* prvi put zabilježena također u Šuleka. Drugi se problem ne tiče izvora u rječniku, nego načina obrade. Tako se za računski naziv *znamenka* može s velikom vjerojatnošću utvrditi da je u *Upućenju* i *Napučenju* dobila terminološko značenje, jer je u mnogim neterminološkim značenjima vrlo obilno potvrđena u *Akademijinu rječniku*.” (Ptičar 2004.).

Rasprave

Na kajkavskome književnom jeziku u prvoj polovici stoljeća pišu se i rasprave, žanr koji je u 19. stoljeću veoma popularan u znanstvenome i znan-

⁸ Prema Ptičar 2004: 177.

stveno-popularnome diskursu. Najpoznatija rasprava napisana na kajkavskome književnom jeziku svakako jest *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domo-rodnom jeziku* Antuna Mihanovića objavljena 1815. godine, a nastala prema raspravi talijanskoga književnika Francesca Algarottija *Saggio sopra la necessità di scrivere nella propria lingua* iz 1750. U njoj se Mihanović zalaže da se latinski jezik zamijeni narodnim, a cijela rasprava napisana je u naglašeno prosvjetiteljskome tonu: „Puk naš vu vezdašnom stališu sam sebe od neme živine razlučiti ne zna. Pripovesti od nerazumneh bab vu zibki povedati počete, čez mladosti vreme gusto čuje, razum njegov, vu vrstnosti življenja ovak i po drugih zaslepljenih vu čuti svojoj jednako čudami obteršen, vsakoj istinitoj misli zapre se i teško brez mnogih let razsvećenja probudi se.” Rasprava počinje latinskim citatom:

Atque ego cum Graecos facerem natus cita mare
versicolus, vetuit me tali voce Quirinus.

Hor. Sat. 1. 10.

Rasprava je pisana u 1. licu množine: „Zvekšinom čudimo se, da stari Rimljanov i Grkov pisci....” U njoj se nalaze i bilješke koje se označuju zvjezdica:

Zvan toga dijački (rimski) i grčki jezik vučiju se, gde celo znanja našega bogatstvo leži.*

*When arts, and sciences began to spread trough a larger circle, as the did in Greece, still people could not learn the whole Encyclopedia in their own language. A new estimate of manners-and principles &c. Part. III.

Ennius tri jezike govoreći rekel je, da tri srdca ima.**

**O. Ennius tria corda se habere dicebat, quod loqui graece, Osce, Latine sciret. Aul. Gellius.

Znanstvena djela

Znanstvena su djela na kajkavskome malobrojna. Može se to pripisati činjenici da standardizacijski procesi idu posve izvjesno ususret štokavskoj osnovici standardnoga jezika. Ipak treba svakako spomenuti djelo sa samoga kraja 18. stoljeća, *Temelj žitne trgovine* Josipa Šipuća objavljeno 1796. To djelo nije uzeo za izvor za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika* jer ima mno-

go štokavskih i čakavskih riječi i oblika. Vrlo je zanimljiv Šipušev predgovor u kojemu piše: „kajti... z nikakvum regulom (naš narod) dokončano još nejmade, kakvog dijelektuša vsaki v spisanju knjig deržati bi se moral, već se radi ovakva manjkanja razumivati može, da to od one dobe vsakome na volju ostavito jeste, dok se i naš slavni jezik pod svoje književne regule zjedinit, vsigdi primit i uputit ne postavi.” (Vince 2002: 173.) Šipuš naglašava i potrebu za uvođenjem terminološkoga reda te opisuje poteškoće koje prouzročuje neuređeno nazivlje.

Ako se i činjenica da je Šipuševo djelo pisano kajkavskim književnim jezikom uzme s određenom ogradom, neupitno je da su kajkavskim književnim jezikom napisana djela Imbriha Domina *Predznanja pravic szamosvojneh vugarскеh* (Zagreb, 1818.), *Dogodospis pravic samosvojneh vugarzkeh* (Zagreb, 1819.) i *Navučanje vu pravicah samosvojneh vugarскеh* u 7. svezaka (1821. – 1831.). Njihov je autor bio profesor privatnoga i kaznenoga prava na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu te je prvi sustavno obradio privatno pravo i izgradio cijelo nazivlje toga područja na hrvatskome kajkavskom književnom jeziku. Koristeći se okolnošću što u nastavi uz latinski nije (prema *Ratio educationis* iz 1777.) bila zabranjena uporaba drugih jezika Domin je svoje pravne udžbenike pisao na *horvatskom jeziku*. Osebujnost njegova djela jest u tome što sam stvara velik broj novih pravnih naziva – pritom se ne ugleda na Pergošićevo djelo za koje kaže da ga, zbog njegove rijetkosti, nije ni imao u rukama, nego, po vlastitim riječima, ide po posve neutrtu putu:

Kak veliko je ovo dugovanje i kak velik k njemu je potreben trud, vre od onud lahko spozna se, da ja po zevsema netrenom do sada idem putu. Ar od pravic vu našem jeziku, ma kuliko mi je znano, jedini Werböczy Stefan (Opus Tripartitum), i ov tak redek nahada se, da ga ja k rukam dobiti nikak nisem mogel, ter tak prez vsake perveše steze novoga sam si puta pertim.

Te se Dominove misli svakako odnose i na pravno nazivlje, tj. na činjenicu da ga on upotrebljava u svojem djelu.

U djelu *Predznanja pravic szamosvojneh vugarскеh* Imbrih Domin objavio je svoja predavanja na hrvatskome jeziku napominjujući: „Buduć da mi vu takve dobe živemo, vu koje vsi europeanski narodi jezik svoj narodni preštimačaju na tuliko, da vu njem iste vekše navuke izpisivaju, da nje sledeč i ja pravice samosvojne vugarske i najprvič predznanje navuka ovoga vu narodnom našem horvatskom jeziku na svetlo danu, na misel ovu došel jesam...”

Djelo je podijeljeno u dijelove i poglavlja te ima sadržaj (*Delov kazitel*). Uz pojedini dio piše o čemu će u njemu biti riječi:

Delov kazitel

Del I. Od preštimanosti pravic vugarskeh samosvojneh i od pravičnosti vu občinskom.	Del VII. Od predslobod.
Del II. Od pravic vugarskeh vu občinskom.	Del VIII. Od odkrajanj previsoke večnice kraljevske.
Del III. Od pravicosanskeh gledač na savez varaški.	Del IX. Od stavljanj občin.
Del IV. Od kotrigov sborskeh (Zborzkeh).	Del X. Od pečatih.
Del V. Od odpiskov kraljevskih.	Del XI. Od pomoćih pravdoznanja vugerskoga.
Del VI. Od navade.	Del XII. Od rastolnačnikov pravis samosvojneh vugarskeh.

Dominov tekst ima ustroj pravoga znanstvenog djela s brižljivom raščlambom po dijelovima i paragrafima te organiziranim ustrojem (točkama) unutra paragrafa. Zanimljivo je da ovo djelo s početka 19. stoljeća ima i bilješke (koje u tekstu označuje zvjezdicama – prvu bilješku u paragrafu označuje jednom zvjezdicom, drugu dvjema itd.) i pozivanje na izvore (prvi izvor u paragrafu uvodi s a), drugi s b) itd.

Kad je riječ o nazivlju, Domin primjenjuje postupak koji mu omogućuje da donosi kajkavsko nazivlje bez opasnosti da ga čitatelj ne razumije. Svuda gdje misli da bi moglo doći do nesporazuma, tj. da čitatelj neće razumjeti hrvatski naziv, on ga tumači latinskim, tj. tamo gdje želi biti siguran da čitatelj razumije o čemu je riječ u zagradama uz hrvatski naziv donosi i latinski. Taj se postupak dosljedno primjenjuje u cijelome tekstu:

§. 16.

Pravic pisaneh broj.

K pravicam pisanem pribrajaju se:

1-ič *kotrigi zborski* (Articuli Diaetales).

2-oč *odpiski kraljevski* (Rescripta Principis).

3-ič *predslobode* (Privilegia).

4-ič *odkrajanja previsoke Večnice kraljevske* (Decisiones Excelsae Curiae Regiae).

5-ič *stavljanja občin* (Statuta Communitatum).

Znanstvenim je stilom pisana i Gajeva *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja poleg mudroljubnih narodnih i prigospodarne temeljcev i zrokov* (Budim, 1830.). Gaj nije prihvatio tzv. slavonsku grafiju, nego je sastavio grafiju s dijakritičkim znakovima. U tome tekstu Ljudevit Gaj također ističe loš položaj hrvatskoga jezika: „Materinski jezik vu horvatski zemli, ako baš za ništar i nemar ne derži se; vu nikakovem vendar poštenu ne stoji izvišen. – Mužev, koji su se za njega nekuliko trudili starali jesu, plača bila je ružna nezahvalnost, nekda pače sramota, ter kaj više je, odurjavanje i pregon.”

Zaključak

Na kajkavskome se književnom jeziku u prvoj polovici 19. stoljeća pisali popularno-znanstveni, poučni, udžbenički i priručnički i, rjeđe, znanstveni tekstovi. Znanstveni se tekstovi od popularnih razlikuju u prvome redu po publici kojoj su namijenjeni: popularno-znanstveni tekstovi naglašeno su prosvjetiteljskoga karaktera namijenjeni najširemu puku, u pravilu poboljšanju kakvoće njegovoga života. Znanstveni su tekstovi, kao i u današnje vrijeme, namijenjeni uskomu krugu stručnjaka i malo ih je: to se može objasniti činjenicom da je početkom 19. stoljeća već posve jasno da će osnovica standardnoga jezika biti štokavska. Ipak, iako naponi kajkavskih autora prve polovice 19. stoljeća da uspostave hrvatsko nazivlje nisu u pravilu urodili nazivima koji će biti prihvaćeni u standardni jezik, ipak je riječ o veoma zanimljivom nastojanju koje pokazuje da je kajkavski književni jezik u prvoj polovici 19. stoljeća razvio nazivlje za nekoliko struka koje se pojavljuju u kalendarima i pučkim knjižicama (poljodjelstvo, stočarstvo, medicina, veterina, ljekarništvo, astronomija), u matematičkim i jezičnim udžbenicima te pravno nazivlje.

S druge je strane zanimljivo primijetiti da su djela pisana znanstvenim stilom u prvoj polovici 19. stoljeća na kajkavskome književnom jeziku pisana i strukturirana po nepisanim pravilima (koja su dobrim dijelom nastala pod utjecajem strane literature te vrste) te da se značajke toga stila mogu jasno popisati, opisati i oprimjeriti. Rasprave i znanstveni tekstovi uz značajke tipične za onodobne tekstove te vrste obilježuju i bilješke te se razlikuju u načinima obilježavanja objašnjenja i upućivanja na drugu literaturu. Gotovo svi autori i prevoditelji ističu važnost pisanja na hrvatskome jeziku, a često i poteškoće povezane s uspostavom hrvatskoga nazivlja.

Literatura:

- BALAGOVIĆ, IVICA. 2012. Ljekarnički recepti tiskani u III. dijelu Mikloušićeve knjige „Izbor dugovanih vsakoverstnih...” *Tomaš Mikloušić. Zbornik radova*. Grad Jastrebarsko.
- BORIĆ, MARIJANA. 2012. Stoljetni kalendari Tomaša Mikloušića. *Tomaš Mikloušić. Zbornik radova*. Grad Jastrebarsko.
- BRLOBAŠ, ŽELJKA. 2015. Hrvatske gramatike u 19. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*. Croatica. Zagreb.
- HORVAT, MARIJANA; HUDEČEK, LANA; MIHALJEVIĆ, MILICA. 2015. *Jezik hrvatskih znanstvenih tekstova u 19. stoljeću*. U: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*. Croatica. Zagreb.
- LEWIS, KRISTIAN; ŠTEBIH, BARBARA. 2004. Nazivi za vrste riječi u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30. 107–119.
- LEWIS, KRISTIAN; ŠTEBIH, BARBARA; VAJS VINJA, NADA. 2006. Gramatičko nazivlje u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku. *Filologija* 46–47. 183–201.
- PAUŠEK BAŽDAR, SNJEŽANA. 2012. Tomo Mikloušić i praktična alkemija. *Tomaš Mikloušić. Zbornik radova*. Grad Jastrebarsko.
- PRANJKOVIĆ, IVO. 2015. Filološke škole i hrvatski standardni jezik u drugoj polovici 19. stoljeća. U: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*. Croatica. Zagreb.
- PTIČAR, ADELA. 2004. Prvi hrvatski računski priručnici. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30. 173–179.
- SAMARDŽIJA, MARKO. 2015. Hrvatski jezik od početka 19. stoljeća do narodnoga preporoda. U: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*. Croatica. Zagreb.
- ŠTEBIH GOLUB, BARBARA. 2015. Kajkavski književni jezik u 19. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*. Croatica. Zagreb.
- VUČEVAC-BAJT, VESNA. 2007. Prilog razvoju veterinarstva Hrvatske u 19. stoljeću. *Acta Medico-Historica Adriatica*. 5/1. 55–70.

Izvori:

- Danica horvatska, dalmatinska i slavonska*. 1843. – 1848. Zagreb.
- Danica ilirska*. 1836. – 1843. Zagreb.

- DOMIN, IMBRIH. 1818. *Predznanja pravic samosvojnih vugarskeh*. Zagreb.
- DOMIN, IMBRIH. 1819. *Dogodospis pravic samosvojnih vugarskeh*. Zagreb.
- DOMIN, IMBRIH. 1821. – 1831. *Navučanje vu pravicah samosvojnih vugarskeh*. Zagreb.
- GAJ, LJUDEVIT. 1830. *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja poleg mudroljubneh narodneh i prigospodarneh temelov i zrokov*. Budim.
<http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=13814fb3-98f0-4288-a955-ab222228233d> (pristupljeno 2015. i 2016.).
<http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=d2e4bfc8-03b0-455f-bebc-2f6debc26ab2> (pristupljeno 2015. i 2016.).
- Knjižici od baratanja z finki van dana po jednom finko-ljubitelju*. 1798. Zagreb.
- MIHANOVIĆ, ANTUN. 1812. *Rech domovini od hasznovitozti piszanya vu domorodnom jeziku*. Beč.
- MIKLOUŠIĆ, TOMAŠ. 1839. *Izbor dugovanyh vszakoverztneih za haszen y razveszelenye szlusech / po Tomashu Mikloushich, plebanushu Ztenyevchkem izpiszan y na szvetlo dan*. Zagreb.
- MIKLOUŠIĆ, TOMAŠ. 1866. *Stoletni horvatski kolendar ili dnevnik stoletni od leta 1840. do leta 1940. kažući*. Varaždin.
- Naučanje za obdelavanje konopljih*. 1828. Budim.
- Navuk kak se ljudctvo vu vremenu vezda približavajućega kužnoga betega, kolera zvanoga, zadrežavati ima*. 1831. Križevci.
- ROŽIĆ, ANTUN. 1823. *Kratek zavjeteke zemaljskoga izpisivanja horvatske i vugarske zemlje*. Varaždin.
- ŠIPUŠ, JOSIP. 1796. *Temely xitne tergovine : polag narave y dogacsajev / razborito po Joseff Sipus Horvatsanu Karlovacskome*. Zagreb.
- VANCAŠ, ALEKSI. 1839. *Občinski živinvračitel ili naučavanje vsakoga gospodara svoje konje, goveda, ovce, svinje, koze i cucke odkojiti, zdrežavati, ovehe betege spoznati i vračiti*. Zagreb.
- Vupučenje od lana i konoplje obdelavanja za poljodelce*. 1798. Budim.

Scientific texts in Kajkavian Croatian literary language in the 19th century

Abstract

After the final acceptance of the Croatian standard language based on the Shtokavian stylization of Jekavian pronunciation, the Kajkavian literary language stopped being the language of official communication. Up to that time, it had developed almost all features of the standard language, among others the scientific and popular scientific substyle as well as the terminology of a number of disciplines. In this paper on selected examples which belong to different genres (practical books for help in all areas of folk life, calendars, textbooks and manuals, monographs and scientific works) the features of the scientific functional style in Kajkavian literary language of the 19th century are analyzed.

Ključne riječi: kajkavski književni jezik, 19. stoljeće, znanstveni funkcionalni stil, znanstveno nazivlje, standardizacija

Keywords: Kajkavian literary language, 19th century, scientific functional style, terminology, standardization